

♦♦♦ SOÓS SÁNDOR

Tóbiás, Ráfael őrangyal és a mágikus ponyva

A bemutatandó, *Tóbiás áldását* tartalmazó ponyva a *mágia világát* idézi, ahol az ember úgy véli, jó, ha sorsának irányítását a saját kezében, illetve – amint ez később kiderül – inkább zsebében tartja. Tóbiás és a neki segítő *Ráfael angyal* története bibliai eredetű, az egykori keleti mágia praktikáit is megőrizte.

Bizonyos mágikus elemek évezredek gyökerűek. Néprajzi kutatások igazolták például, hogy a rontó-ártó szándék mindenáron való elhárítására tett ún. irracionális kísérletek gyakorlatilag napjainkig fennmaradtak.¹ Az sem véletlen, hogy a megvizsgált ponyvában éppen Ráfaelt választották ki mágikus védelmezőként. A szakirodalom a különlegességük miatt tartja számon az egyes bajelhárító funkciójú kiadványokat, kéziratokat, mert az ártó szándék elhárításának tárgyi bizonyítékai művelődéstörténeti ritkaságok.

A feldolgozás elején egy *alapkérdést* kell tisztáznunk: mi a különbség a hitből fakadó cselekedet és a mágia eszközvilága között? A válasz nagyon egyszerű. A tiszta hitből fakadó imában az ember kéréssel fordul Teremtőjéhez, és reméli, hogy meghallgatásra talál. A mágia világához folyamodó személy különféle módokon kényszeríteni akarja a természetfeletti erőket az általa követeltek megadására, illetve végrehajtására. Ilyen kényszerítőeszköz lehet egy ponyva szövege is. A régi, hivatalos egyházi jóváhagyás nélkül nyomtatott szövegekben nem mindig egyszerű elkülöníteni a hit és a mágia elemeit.

Hogy a Tóbiás-történetet megérthessük, először tisztáznunk kell, kik az őrangyalok. Nem teológiai feldolgozásról van szó, hanem olyan szakrális néprajzi elemzésről, amely a hittudomány körébe tartozó területet érint.

¹ ERDÉLYI Zsuzsanna, *Hegyet hágék, lőtőt lépék* (Budapest 1974); BÁLINT Sándor, *Ünnepi kalendárium I-II* (Budapest 1977); JUNG Károly, *Törökbecsei amulett*, in *Ethnographia* 99 (1988) 3-4/357-375; LENGYEL Ágnes, *Amulettként használatos XIX–XX. századi szakrális ponyvanyomtatványok*, in „Nyisd meg, Uram, szent ajtódat...” (szerk. Barna Gábor; Budapest 2001) 75-90 stb.

Az angyalok tisztán szellemi, személyes és halhatatlan teremtmények.² Tökéletességük fölülmúlja minden látható teremtményét, ennek bizonyítéka dicsőségük ragyogása.³ Éppen ezért a megdicsőült szentekkel azonos tisztelet illeti őket.⁴ A IV. Lateráni Zsinat hittétele szerint: „Isten az idő kezdetén a semmiből teremtette mind a szellemi, mind az anyagi világot, vagyis az angyalok és az emberek világát.” Az angyalok nem függenek a tér és az idő dimenzióitól, az emberi értelmet és akaratot messze felülmúlják. Értelmükkel pedig sokkal többet látnak, mint az emberek.⁵ Valamilyen közvetítő szerepet töltenek be Isten és az ember között, vagy Isten mennyei udvartartásához tartoznak.

Az angyalokról szóló tanítás alapjait a babiloni fogság utáni időkben találjuk meg, amikor a többistenhit már nem fenyegette Izraelt. A bibliai héber *malak* szónak a fordítása az *angelos*, mindkettő küldöttet jelent. Teremtésükről nem beszél a Szentírás. Az Ószövetségben a *malak* úgy jelenik meg, mint segítő küldött,⁶ aki oltalmazza Izraelt és Jahve üzenetét közvetíti. A szövetség szolgálatában áll, de nem lehet tudni, hogy Isten beavatkozásának megszemélyesítéséről van-e szó, vagy külön teremtményi küldöttről.

Az angyalok csodálják Isten teremtő művét, az emberek tanítói, egyes angyalok szerepe egyéni névvé válik, az ég lakói látják Istent, Jézus életében is szolgálatot teljesítenek, ők közvetítik a feltámadás hírért is, Isten tervének végrehajtói, ők szolgálják majd az ítéletre érkező Krisztust. Az apostoli egyház meg volt győződve az angyalok segítségéről.⁷ Az angyalok világának központja Krisztus, ők az Ő angyalai. „Amikor az Emberfia eljön dicsőségében és vele mind az angyalok...” (Mt 25,31).⁸ Ők azok a tiszta lelkek, akiket Isten a maga dicsóítására, imáadására és parancsainak teljesítésére teremtett. De léteznek pártütő, az elkárhozott lelkektől különböző, bukott angyalok is.⁹

² GÁL Ferenc, *Dogmatika* 1 (Budapest 1990) 162; *Angyalok őriznek* (ford., szerk. Balassa Zsigmond; Budapest 1991).

³ *A Katolikus Egyház Katekizmusa* (Budapest 2002; a továbbiakban: *KEK*) 99; KOLTAI Kornélia, *Angyalok az Ószövetségben*, in XERAVITS Géza – TAMÁSI Balázs – SZABÓ Xavér (szerk.), *Angyalok az ókortól Szent Tamásig* (Budapest 2011) 19-38. Részletesen kifejti a héber ma'lak szó jelentésének változásait.

⁴ LONOVICS József, *Népszerű egyházi archeológia vagyis a katolikus ünnepek, szentségek, ünnepélyek s szertartások értelmezése és különféle rendes és rendkívüli szószéki jelentések, részint szent beszédekben, részint hirdetményalaku oktatásokban I-III* (Pest 1870) I, 375.

⁵ TÖRÖK József, *Az angyalokról*, in *Angyali imakönyv* (szerk. Jánossy Gábor; Budapest 2010) 8-12. 10.

⁶ KARASSZON István, *Ég és föld között: a Küldött*, in XERAVITS – TAMÁSI – SZABÓ 9, 18.

⁷ GÁL, *Dogmatika* 162-163.

⁸ *KEK* 100.

⁹ LONOVICS I, 374. *Exorcizmus a sátán és a bukott angyalok ellen* címmel kis kétlapos, négyoldalas füzetet adott ki az Egyház, amelyet XIII. Leó pápa engedélyezett. A 3. kiadás Budapesten, 1890-ben jelent meg a Korda RT. nyomdájában. A füzet a gonoszeltávolító, avagy ördögűző szertartást tartalmazza.

Az Egyház szeptember 29-én és október 2-án külön megemlékezik róluk, hiszen „Isten dicsősége felragyog Angyalaiban”. A szent őrangyalok ünnepén votív szentmisét mutattak be, amelyben az angyalok szolgálatára bízta a hívek imádságait, az ártatlanok védelmét, a bűnbánók fájalmát, a sírhelyek óvását. A gonosz támadásaival szemben Isten angyalainak védelmét kérték a békében imádkozókra, legyenek támaszai a haldoklóknak, és kísérik lelküket a paradicsomba.¹⁰ Ezért találhatók a meghalás művészetéről szóló középkori Halottaskönyvnek, az *Ars Moriendinek* fennmaradt példányaiban különféle angyalábrázolások.¹¹ Az előbbieket is bizonyítják, hogy a síremlékeken ábrázolt angyaloknak kísérő és őrző funkciója van.¹²

Az angyalok régi és mélyen gyökeredző tiszteletének különleges példái a zarándokhelyek: Mont-Saint-Michel, San Michele al Gargano, San Michele della Chiusa,¹³ Chona.¹⁴ Ezek a kegyhelyek a kereszténység zarándoklatainak kultusz történetében sajtáságos helyet foglalnak el, hiszen a pusztán szellemi lények tiszteletének emlékeit őrizték meg.

Az angyalábrázolások nagy változatosságot mutatnak. A korai keresztény képeken római férfiviseletben láthatjuk őket. A 4. század végén jelentek meg a szárnyas angyalok. A reneszánsz és a barokk ikonográfiában találhatunk ismét szárny nélküli angyalokat. A középkori nyugaton az angyalokat szép fiúnak vagy lánynak öltözve, többnyire liturgikus öltözetben jelenítik meg. A középkor vége felé gyermekeként is megfestették őket. A bizánci művészet végig megőrizte a korai századok ünnepélyes-komoly ábrázolásainak stílusát.¹⁵ A középkori vallásos irodalom egyik legkiemelkedőbb alkotása volt az előbb említett *Ars Moriendi*, amelyből számos nyelven maradtak fenn részletek. Egy 1450 körül készült kötet fametszetein látható szárnyas lény a haldokló őrangyala, aki az utolsó útjára készülõ ember mellett állva hitében bátorítja, türelemre inti, vigasztalja, erõt, reményt ad neki, alázatra vezeti, a világtól való elfordulásra biztatja, mellette áll a végórán.¹⁶

A Tóbiás-történet a keresztény Európa egyik kedvelt művészeti témája. Az ókeresztények Tóbiást hallal ábrázolták, s ez a típus később is előfordul.¹⁷ Korai képeink legnevezetesebb ábrázolását egy dalmáciai festõ alkotá-

¹⁰ *A népi jámborság és liturgia direktórium*a (Budapest 2005) 140-141.

¹¹ *Ars moriendi. A meghalás művészete* (Budapest 2004).

¹² Az őrangyalok tisztelete az ősegyház korától kimutatható az egyházatyák írásában, a mise imáiban. A mindennapi zsolozsmában és a litániákban a többi szent között kezdettől fogva segítségül hívták őket. A tiszteletük alakulásáról, változásáról lásd: XERAVITS – TAMÁSI – SZABÓ; MADAS Edit (szerk.), *A néma barát megszólal* (Budapest 1985) 33; BÁLINT, *Ünnepi kalendárium* II, 351.

¹³ *A népi jámborság és liturgia direktórium*a 141.

¹⁴ PELSŐCZY Ferenc, *A vallási élet arculata Szent István korában* (Törökbalint 1994) 114.

¹⁵ SEIBERT, Jutta (szerk.), *A keresztény művészet lexikona* (Budapest 1986) 24.

¹⁶ *Ars moriendi* 5, 12, 56, 38, 64, 75, 83.

¹⁷ SEIBERT 305.

sán fedezhetjük fel. Temperával fára festették az 1340-50-es években,¹⁸ más vélemény szerint e század második felében készülhetett.¹⁹ A Tóbiás-történet nyugati keresztény ábrázolása jellemzően csak a 15. századtól bővült ki az őrangyalok témakörével,²⁰ ezért a Keresztény Múzeum tulajdonában lévő festmény ikonográfiai megoldása korainak számít. Egy 1637-es imádságoskönyv Tóbiást az angyalokkal zárandokként ábrázoló fametszetet közöl.²¹ A barokk kori őrangyal-tisztelet tudatos terjesztője a Jézus Társaság volt. E tisztelet az ifjúság nevelésének egyik hatékony eszköze lehetett. Ennek szemléletes példája a győri Szent Ignác-kápolna 1674-es oltárképe, melynek kompozícióját látva érzékelhetjük, hogy az őrangyal-ábrázolás Szent Ráfael és Tóbiás együttes történetéből származik.²² Ugyancsak kiváló az egykori székesfehérvári jezsuita templom monumentális oltárképe. A legsajátosabb őrangyal-kompozíció a soproni Szent Mihály-templomban látható. Itt a romantikus híd helyett a keresztfa mint palló hidalja át e világ minden veszélye között a mulandóból az örökkévaló felé vezető utat.²³ Néhány további templomunkban, kápolnánkban is található barokk őrangyal-ábrázolás vagy a tiszteletére való utalás.²⁴

Bálint Sándor véleménye szerint az őrangyaloképekben és oltárképekben nincs sok köszönet, a felfogásuk tündériesített, giccses, érzelgős. Messze esnek attól az apokaliptikus fenségétől, amilyenek az Egyház tanítja és a középkor népe hitében tényleg megélte.²⁵ Az őrangyalokról szóló jámbor, népi hiedelmeket is ő gyűjtötte össze. A Közép-Európa szakrális népművészetéhez tartozó üvegeképek között a Bálint által említett jellegzetes újkori őrangyal-ábrázolásokat találunk.²⁶

Sokat elárulnak a hazai őrangyal-tiszteletről imakönyveink szövegei. Pázmány Péter²⁷ *Imádságoskönyvének* 19. század végi kiadásában is megtalálható az érsek könyörgése.²⁸

¹⁸ BOTS KOVITS Miklós – MOJZER Miklós – MUCSI András, *Az esztergomi Keresztény Múzeum képtára* (Budapest 1964) 48.

¹⁹ MUCSI András, *Az esztergomi Keresztény Múzeum képtárának katalógusa* (Budapest 1975) 38. A kép a katalógusban a 36-os sorszámot viseli.

²⁰ SEIBERT 305.

²¹ TŰSKÉS Gábor – KNAPP Éva, *Népi vallásosság Magyarországon a 17–18. században* (Budapest 2001) 34.

²² Ez a közös gyökér teszi indokolttá a szentképeknek és a Tóbiás-áldást tartalmazó ponyvának egy tanulmányban való feldolgozását.

²³ SZILÁRDFY Zoltán, *Ikonográfia – kultusztörténet* (Budapest 2003) 313.

²⁴ BÁLINT, *Ünnepi kalendárium* II, 353–357. Továbbiak: Vál 1747; Daróc; Simontornya; Zombor; Magyaralmás 1761; Nagyölved; Tervár 1777; Mórahalom stb.

²⁵ BÁLINT, *Ünnepi kalendárium* II, 355.

²⁶ SZACSVAI Éva, *Üvegeképek* (Budapest 1996) 376, 377, 378. számú képek.

²⁷ Pázmány Péter esztergomi érsek (1570–1637).

²⁸ PÁZMÁNY Péter, *Keresztény imádságos könyv* (Budapest 1886) 71–75. A barokk nyelvű imádság nyelvvezete, árnyalt megfogalmazásai, az olvasás hitélménye a teljes szöveg idézését kívánja

Esterházy Pál 1691-es könyvében teljes fejezetet, a „negyvennegyedik szombatot” szentelte „Az őrző Angyalhoz...” témakörnek.²⁹ *A Hajadonok őrangyala* című imádságoskönyv már nevében is az angyalokat nevezi meg a biztos védelem képviselőinek.³⁰ Ráfael mint Tóbiás vezetője, „az Istennek e szent angyala, egy szép ifjú képében, a mi őrangyalunk nyájas képe”.³¹ A 18-19. században népszerű *Jó illatú rózsáskert* szintén imádsággal mond köszönetet.³² A ferences Áts Benjámín *A Hétfájdalmú Arany Koronája* című kötetben imádságot, éneket és litániát közölt a szent őrzőangyalokhoz.³³ Székesfehérvár-Felsőváros Kiscellben (Celldömölkön) megforduló búcsúsai a hazaindulás előtti imájukban említik.³⁴

A *Verses Szentírás* költője, a neves szentember, Varga Lajos (1855–1909)³⁵ az angyalokról írott versrészleteiben az ún. népi teológia elemeit ve-

meg, ezért az 1. függelékben közöljük.

²⁹ ESTERHAS PÁL, *Az Boldogságos Szűz Mária szombattya...* (Nagyszombat 1691) 131-134.

³⁰ TÁRKÁNYI Béla, *Hajadonok Őrangyala katolikus imakönyv* (kiadja Heckenast Gusztáv; Pest 1865).

³¹ HUSZÁR Károly, *Bibliai történet* (Székesfehérvár 1869) 316.

³² *Jó illatú rózsáskert, melyben mindenféle reggeli és estvéli imádságok és énekek foglaltnak* (Bucsanszky Alajos; Pest 1854) 239: „Oh én szerelmes őrző angyalom! ki nékem Istentől őrzőül rendeltettél, köszöntelek, áldalak, magasztallak téged, és hálákat adok ezerszer minden jótéteményekért, melyeket születésemről fogva ez óráig lelkebben, testemben tetted. Oh dicsőséges szent angyalom, melly nagy én hozzám a te szereteted, hogy éjjel nappal mellettem vagy, nékem szegény bűnösnek oly híven szolgálsz, és szorgalmasan gondomat viseled. Oh melly szerencsétlenségbe jutnék! Melly sok bűnbe, és gyalázatba esném, ha te nem oltalmaznál, azért hálákat adok néked, és kívánlak örökké a mennyben dicsérni; ime te sok jótéteményidnek elégtételére, ajándékozom néked az édes Jézus szentséges szívét, és az által kérlek, bocsásd meg, hogy engedelmességgemmel sokszor megbántottalak, a te hív gondviselésedbe ajánlom magamat, és kérlek az isten irgalmassága, hogy az én utolsó órámon velem légy, és engem az egész kísértetekben híven oltalmaz, Amen.”

³³ 1855-ben jelent meg, és több kiadást is megért. Áts Benjámín, *A Hétfájdalmú Boldogságos Szűz Mária nyomait követőknek mennybe vezető arany koronája, azaz: a mennyei fényességgel ragyogó Isten Szent Anyjához ébresztő imádságos és énekes könyv* (Bucsanszky Alajos; Budapest 1877) 221-225.

³⁴ *A buzgó búcsújáró hívek által búcsújárás alkalmával használt énekek, imádságok és litániák foglalata. Hozzáadotván néhány körmenetek alkalmával használt egyházi énekek* (Székesfehérvár 1900) 89: „Íme kegyes Anyám, eljött már az óra, melyben Tőled végső búcsút venni kényszerítettünk. Tiszta szívünkől köszönjük és hálát adunk mindazokért a kegyelmekért, melyeket velünk itt, ezen szent helyen, érdemeink felett kegyesen Istenüktől kinyertél. Azt az egyet kérjük még Anyai jóvoltodból, add ránk Anyai áldásodat, mellyel szerencsésen és minden veszély nélkül házukhoz és házuknál levő cselédekhez visszatérhessünk! Ráfael angyal kísérjen és őrizzen utainkban, hogy friss egészséggel hazajuthassunk. Éljen tehát Jézus, éljen Mária, test szerint ugyan elválnak töletek, de lélek szerint mindenkor itt maradunk nálatok, szívünket e végre örökös zálogul szentséges oltáron hagyjuk. Őrizz Anyai pártfogással minden gonosztól, hogy ne csak itt, hanem mennyei dicsőségben is örökké veled együtt imádkozhassunk és dicsérhessük édes Jézusunkat! Édes Anyám Mária. Amen.” Idézi: Soós Sándor – Soósné Veres Rózsa, *Kismáriacell, Celldömölk búcsújáró helye* (Celldömölk 2012) 138.

³⁵ A szentember elnevezés a szakrális néprajznak a népi kultúrából átvett, ismert meghatározása. A 16–17. századi licenciátusok késői, 19–20. századi utódait, búcsúvezetőit, előénekeseit hívhatják így. Bővebben: Soós Sándor, *Fodor József búcsúvezetői zarándokkönyve (1957–1974)* (Eszter-

gyította az egyházi teológia tanításával, a képzőművészeti alkotásokon és szentképeken látottakkal. Az őrangyal alakját költői formában több helyen megidézi.³⁶

Ájtatossági szentképeken és levelezőlapokon a 19. század első felétől az 1940-es évekig terjedő időszakból találtam őrangyal-ábrázolásokat. Az őrangyalok szép, fiatal nőként, hosszú hajjal, földig érő ruhában, kiterjesztett, hatalmas szárnyakkal, kedves lényként jelennek meg a képeken. Sokszor ismétlődő, hasonló helyzetekben, a rászorultságot hangsúlyozva állnak védenceik mellett. Mindig csak gyermekekről, illetve fiatalokról van szó, s általában lányokról. A szentképeken látható veszélyforrások – kígyó, szakadék, törött és rozoga híd, örvénylő patak, tövisek – a mindennapi élet tényleges veszedelmeit jelentették. Gondoljunk a nagy kegyhelyek (Altötting, Mariazell, Radna stb.) ismert fogadalmi képein lévő megfestett veszélyhelyzetekre, balesetekre, jelenetekre, amelyek mind ezeket támasztják alá.³⁷

A *Tóbiás áldása* című ponyvát³⁸ az 1980-as évek második felében a szentendrei „lengyel piacon” találtam. Pontosabban, ez a kis füzet egyike volt annak a több száz szentképnek és ponyvának, amelyet egy idősebb aszszonytól több hónap alatt, részletenként vásároltam meg. Mindig csak néhány tucat szentképet és ponyvát hozott. A saját nevét és azt, hogy honnan származik az áruja, nem árulta el. Így a használatukról nem tudtam meg

gom 2008) 9-17.

³⁶ VARGA Lajos, *Verses Szentírás vagy Biblia* (Budapest 1995) 214, az útnak induló Tóbiásnál: „Az ifjú Tóbiás atyjához lehajolt, / Ez mindkettőjükre égi áldást mondott. / »Az égnek angyala legyen vezéretek – / Eképpen intett búcsút a jámbor két öreg – / Fedezzen szárnyával az égnek angyala, / Védelmezzon az Úristen védő karja!«” Uo. 286, a gyermek Máriát meglátogató Gábrriel angyal ekként szólt az alvó gyermek fölött: „Most pedig aludj és álmodjál szépeket: / Angyalok öröködnék kisdéd álmaid felett! / Fogadd búcsúzóul angyali csókomat, / Ártatlan ajkaid mosolyra nyíljanak!” / És a búcsút jelző angyali csók után / Szelíd mosoly nyílik a kisleány ajakán! / A mosoly e napig időről időre, / Örökségül maradt a kis csecsemőkre.”

³⁷ Természetesen a kígyóábrázolás (áspiskígyó, azaz vipera) a gonosz kísértéseire is vonatkozhat. Többnyire egy angyal egy gyermekre vigyáz, de akad két-három gyermekre, testvérekre vigyázó is. Néha két angyal vigyáz két gyermekre. Az őrangyal imádkozni tanítja a gyermeket, vele van a reggeli és lefekvés előtti imája elvégzésekor, segít a leckeírásban, óvja a természetben pihenő álmát. A halott gyermek lelkét is őrangyala viszi a mennyországba. Vigyáz az árvákra, a Szentháromságról és Szűz Máriáról tanít, óvja a szikla szélén virágot szedő kislányt, segít átkelni a zúgó patak feletti rozoga pallón, fogja a tóparton nádat szedő kisfiú kezét. Vigyáz az állatait őrző gyermekre, nem engedi lerántani az égő petróleumlámpát, óvja az eperszedés után elpihenő kicsiket a leselkedő viperától, együtt imádkozik a kislánnyal a határban álló, képes fára kitett Mária-fülke előtt, vigasztalja a szabadban álló keresztet átélő gyermeket s a sírra boruló árvát, védi az úton lévőket, bátorítja a koldusnak alamizsnát adó kislányt, örökdiik a beteg ágyánál, szemmel tartja az erdei gyümölcszedés közben a gyermekre leselkedő kígyót, ott áll a vízparti szikla pe-remén pillangót kergető kislány fölött, segít a tanulásban.

³⁸ BÉKÉS István, *A magyar ponyva pítaval* (Budapest 1966) 6. A ponyvák sajátos nyomdai termékek. Eredetileg a vásárokból földre terített ponyváról árusított olcsó, közkedvelt kiadványokat jelentett. Tehát nem a műfaj, hanem az árusítás módja volt a névadó. A vásárlók többnyire egyszerű emberek voltak.

egyetlen olyan részletet sem, amely a tudományos feldolgozásnak fontos része lehet. Funkcionális adatok híján a Bibliában és a szakirodalomban találtam meg e nyomtatvány megfejtésének kulcsait.

Az Egyház által engedélyezett kiadványok szövegei mindig a tiszta hitet és tanítást közvetítik. Ezeken kívül léteznek olyan régi nyomdatermékek is, amelyek – sokszor csak burkolt, rejtett módon – a mágia ősi világát idézik meg. (Éppúgy, mint az általam vizsgált ponyva.) Néha archaikus imák elemeit rejtik, amelyekről így fogalmazott az önálló műfaj felfedezője, Erdélyi Zsuzsanna: „A tárgyilagosság kedvéért meg kell hagyni, hogy az egyház ellenkezése jogos volt. A hittisztaság védelmére fölesküdtött papság szükség szerint támadhatta ezeket a bizonyos tartalmi elemeik és főleg a záradékaikban kifejezett »igazságok« miatt egyházilag valóban szentesíthetetlen imákat, amelyek valamiféle önfeloldozást, pap nélküli, szentség nélküli bűnbocsánatot hirdettek.”³⁹ Az Egyház azonban már felismerte e szövegek kultúrtörténeti jelentőségét, így a teljes körű tiltást a kutatás támogatása váltotta föl.⁴⁰

A varázsszövegek egy része bizonyíthatóan ókori eredetű. Már Egyiptomból rengeteg adatot ismer a tudomány.⁴¹ Ezekben olyan szövegváltozatok is felfedezhetők, amelyeknek keresztény közegbe illő részelemeit, egyes motívumait például ponyvaszövegben azonosíthatjuk. Ezek közé tartozik a vizsgált ponyva is, amelynek kevés magyar nyelvű változatát ismerjük. Jung Károly 1984-ben Törökbecsén talált egy amulettegyüttest, egy *Tóbiás áldása* című ponyvát és egy kisméretű fakeresztet, belevéselt betűcsoportokkal. E két tárgyat halotti állfelkötő-kendőbe takarták. Jung mind a három tárgy kultúrtörténetét elemezte.⁴² Ezek közül a ponyvanyomtatvánnyal kapcsolatos megállapításait foglalom össze, kiegészítve a szakirodalom egyéb adataival.

Elemzésem kiindulópontja azonban a bibliai Tóbiás könyve, amely a bölcsességi irodalom darabja.⁴³ Szabadon kezeli a történelmi múltat és a földrajzi elhelyezkedést. A héber Bibliából hiányzik, a protestantizmus sem fogadta el. A Katolikus Egyház is aránylag későn, az egyházatyák korában vette be a szentírási kánonba.⁴⁴

³⁹ ERDÉLYI Zsuzsanna, *Aki ezt az imádságot...* (Pozsony 2004) 46.

⁴⁰ Uo. 47.

⁴¹ KÁKOSY László, *Varázslás az ókori Egyiptomban* (Budapest 1974).

⁴² JUNG 357-375.

⁴³ OBERMAYER, Heinz – SPEIDEL, Kurt – VOGT, Klaus – ZIELER, Gerhard, *Stuttgarter bibliai kislexikon* (Eisenstadt 1973) 304.

⁴⁴ GÁL Ferenc, *Bevezetés Tóbiás, Judit és Eszter könyvéhez*, in *Biblia* (Budapest 1976) 485-486.

Néprajzi értelemben a Tóbiás-történet tulajdonképpen a „hálás halott”⁴⁵ és a „szörny menyasszonya”⁴⁶ mesetípus egyik példája. A történet szüzséjét a dán Andersen *Az útítárs* című meséjében dolgozta fel.⁴⁷

Tóbiás könyvéből csak azokat a részleteket és jellegzetességeket mutatjuk be, amelyek a vizsgált ponyva megértéséhez szükségesek. A könyv egy deportált izraelita sorsát beszéli el, aki Ninivében nagy tekintélyt szerzett. Tobit (más változatban Tóbiás, az ifjú Tóbiás apja) Isten törvényének engedelmeskedve, a tilalom ellenére eltemette az elhunyt, de el nem temetett, illetve az uralkodó parancsára meggyilkolt zsidókat (Tób 1,18-19; 2,3-7). A zsidó temetkezési szokások szerint az elhunytak teste nem heverhet hosszú ideig szanaszét, hanem rövid időn belül el kell temetni háborítatlan helyre.⁴⁸ Tobit az Istennek kedves parancsnak engedelmeskedve szállt szembe a földi uralkodó, Szancherib (Kr. e. 705–681) utasításával,⁴⁹ pedig tudta, hogy ezért súlyos büntetés vár rá (Tób 1,20).

Életét később az is jelentősen megnehezítette, hogy elveszítette a látását. „Éjszaka megfürödtem, kimentem az udvarra és lefeküdtem a fal tövébe. Mivel meleg volt, nem takartam be a fejemet. Nem tudtam, hogy verebek fészkelnek fölöttem a falon. Meleg ürülék hullott a szemembe. Fehér foltok keletkeztek rajtam, úgyhogy orvoshoz kellett fordulnom. Minél több kenőcsöt használtam el, annál vaksibbá váltam a foltoktól, végül egészen megvakultam. Négy évig nem láttam...” (Tób 2,9-10).

A könyvnek egy másik szálon futó története szerint a medinai *Sárát* Azmodeus szellem gyötörte. Miután férjhez ment, a nászéjszakáin a gonosz sorjában hét férjét is megölte. A hozzá fohászkozó Sárát és az öreg Tobitot egyszerre hallgatta meg Isten: elküldte *Ráfael angyalt*,⁵⁰ hogy Tobit szemét gyógyítsa meg, Sárát pedig adja feleségül a fiatal Tóbiáshoz (Tób 3,16).

Az ifjú Tóbiás apja kérésére a család vagyonáért Medinába indult, s vezetőnek az „álruhás” Ráfael angyalt fogadta fel (Tób 5,4-8). A Tigris folyónál egy hal be akarta kapni Tóbiás lábát, de ő az angyal útmutatása szerint megfogta a halat: „Vedd ki a szívét, a máját és az epéjét, és vigyázz rájuk ... mert a szív, a máj és az epe jó orvosságnak” – mondta Ráfael, majd így foly-

⁴⁵ SCHEIBER Sándor, *Folklór és tárgytörténet* I-II (Budapest 1977) I, 109.

⁴⁶ Tanulmányomban a varázsmese egyetemes történeti forrásaival, nem a mese alakjánával (morfológia) foglalkozom. Az az irány túlságosan messze vezetne, s eltérne a céljaimtól. E témakör összefoglalása a következő kötetekben tanulmányozható: PROPP, Vlagyimir Jakovlevics, *A mese morfológiája* (Budapest 1995); HERMANN Zoltán, *A „Tóbit könyve” és a varázsmese. Egy allegória*, in *Varázs/szer/tár* (Budapest 2012) 76-87.

⁴⁷ HERMANN 76.

⁴⁸ KROLL, Gerhard, *Jézus nyomában* (Budapest 1982) 463.

⁴⁹ *Stuttgarter bibliai kislexikon* 304.

⁵⁰ *Stuttgarter bibliai kislexikon* 260; XERAVITS Géza, *Esettanulmány: Ráfáél önmeghatározása Tóbit könyvében*, in XERAVITS – TAMÁSI – SZABÓ 157-177.

tatta: „Ha elégetik a hal szívét és máját, s a démon vagy gonosz szellem gyötörte férfi vagy nő előtt füstölnek vele, mindenféle rossz nyavalya örökre elmúlik, még nyoma sem marad. Ami meg az epét illeti, az meg szemkenőcsnek jó: ha valakinek fehér foltok vannak a szemén, csak rá kell fűjni a foltokra, és meggyógyul” (Tób 6,5.8-9).

Amikor Medinában jártak, az angyal Sáráról beszélve elmondta neki, hogy ők ketten közeli rokonságban vannak, ezért Tóbiás az ősi jogszokás szerint feleségül veheti a lányt. Beszámolt a démon gonoszságáról és az elűzésének módjáról is: a hal belső részeinek füstölésével örökre elűzhető a szellem. Amikor Tóbiás feleségül vette Sárát, a nászéjszakán „eszébe jutott, amit Ráfael mondott neki. Elővette hát táskájából a hal szívét és máját és a füstölőben lévő parázsra tette. A démon nem állhatta a hal füstjét, így el is menekült a levegőben, meg sem áll Egyiptomig. Ráfael üldözőbe vette, megkötözte és odaláncolta” (Tób 8,2-3).

Miután Tóbiás feleségével és apja vagyonával visszatért a szülői házba, apjához sietett: „Kezében vitte a hal epéjét. Ráfűjt a szemére és átölelve így szólt hozzá: »Bízzál, atyám«. Aztán bekente (a szemét) az orvossággal, megvárta, míg hat, majd mind a két kezével kivett egy-egy hárttyát a szeme sarkából” (Tób 11,11-13).

Tóbiás történetéből különleges figyelmet érdemel, hogy az útra induló ifjút mindvégig az Isten angyala, Ráfael óvja és segíti. Továbbá lényeges az irgalmasság (halottak eltemetése), de főképpen felesége megszabadítása a gonosz szellemtől és a vakság meggyógyítása.

A 18–19. századi katolikus vallási irodalomnak visszatérő alakja Tóbiás. Pázmány Péter *Imádságoskönyvének* 1886-os kiadásában szerepel az „Utonjárók könyörgése”: „Uram Jézus Krisztus, az emberi nemzetnek hív és szorgalmas oltalmazója! kérlek téged érettünk való sok fáradságodért és zarándokságaidért, bocsásd a magas mennyekből angyalodat, ki őrizzen és oktasson engem minden utaimban; miképen megőrzé Ábrahámot, Jákobot, Tóbiást zarándokságukban.”⁵¹

A barokk kori katolikus megújódást követően a történet vallásos tartalmából a következő motívumok jól kimutathatók a *népi vallásosságban*:

- a *gyógyítás* (az öreg Tobit) elemei az archaikus imádságokban is felfedezhetők
- *Ráfael az úton lévők* (Tóbiás) és a *jó házasság* (Sára és Tóbiás) védelmezőjeként tisztelik
- Ráfael angyalt (Mihály angyallal együtt) emlegetik a *halottkultuszban* is (a temetés kegyes cselekedet).

⁵¹ PÁZMÁNY 254.

A népi vallási képzetekben szinte hősként jelenik meg a fiatal Tóbiás és égi segítője, Ráfael, ezért szövetségük minden baj elhárítására alkalmas.⁵² A korai, 16. századi kéziratok, majd a 18. századi nyomtatott Tóbiás-szövegek eredetileg *utazóknak* szolgáló áldásszövegek voltak, majd ezek később *fegyveráldással* alakultak át.⁵³ Ez a funkcióváltás magyarázza, hogy az első világháború idején miért éledt fel e ponyva terjesztése.⁵⁴

Pongrácz Eszter *Aranykorona* című imádságoskönyvében, a vízkereszi házszentelő énekekben a következő olvasható: „Az áldás; mellyel a’ vén Tóbiás az ő fiát meg-áldá, mikor az idegen földre küldé; a’ szállyon, és jöjjön én-réam-is.”⁵⁵

A Nógrád megyei Szandáról is előkerült a Tóbiás-ponyva egy példánya. A budapesti Bartalits Nyomda adta ki a 20. század elején, de a pontos évszám nem ismert. Egy ház padlásán találták az egykori használó halála után. Hat ponyvából álló, házilag összevarrt gyűjtemény része.⁵⁶

Jung a délvidéki Gomboson találkozott először a Tóbiás áldásával, ahol egy ponyvának csak egynegyede került elő. Ezt 1972-ben publikálta. Bálint Sándor ekkor hívta fel figyelmét a témát összegző német kutatóra, Adolf Spamerre, aki a német szövegek mellett cseh anyagot is közölt, de magyar nyelvű ponyvákra nem hivatkozott. Azt azonban említette, hogy az 1930-as években hazánkban is elterjedtek a Tóbiás-szövegek, amelyeket a budai Bartalis Imre és a kalocsai Werner Ferenc nyomdáiban készítettek. Ezek közül a német nyelvű ponyvákra utalt. A gombosi töredék és a törökbecsei ponyva nem egy időben és feltehetőleg nem egy nyomdában készültek. Ez utóbbin Szegedet jelölte meg a nyomda kiadási helynek.⁵⁷

Jung a törökbecsei ponyva teljes szövegét publikálta. Ennek második oldalán a keresztre feszített Jézus mellékalakokkal látható, alatta és fölötte latin mondatok. A tizenhárom magyar nyelvű szövegegység közül öt keretezett: négy oldalról egymástól kereszttekkel elválasztott varázsszavak határolják. Ezek a varázs-, illetve átokszavak latin és német eredetűnek látszanak. A magyar szövegek a német anyag fordításának mondhatók, bár a becsei nyomtatvány szövege lényegesen terjedelmesebb, mint a német változatok. A magyar szöveg a mágikusabb némethez képest erősen keresztényiesített. Az első hat magyar szövegrész a szent levél funkcióját ismerteti, és használatának módját is elmondja: *jobb oldalon* kell viselni, a szülő asz-

⁵² HERMANN 76.

⁵³ JUNG 364. Spamer nyomán közli.

⁵⁴ JUNG 368.

⁵⁵ PONGRÁCZ Ester, *Igaz isteni szeretetnek harmatjából nevedett drága kövekkel kirakott arany korona...* (Pest 1836) 43.

⁵⁶ A gyűjteményt közzétevő szerző a magyar (palóc) vidéken használatos tárgyokról és szokásokról módszeres csoportosításban ír. LENGYEL Á. 84-86, bővebben: 75-90.

⁵⁷ JUNG 364-365.

szonynak a jobb mellén. A voltaképpeni varázsszöveg a 7. és 8., valamint a 10. és 11. szövegrészben fogalmazódik meg.⁵⁸

A Jung által közölt szöveg⁵⁹ *13-as tagozású*. Az általam felfedezett példányban nincs ilyen tagozás, ezért az összehasonlításban csak az *oldalszám-ra* tudok hivatkozni:

1. oldal A Jung 1-nek felel meg, de a használatra vonatkozó tanács (pl. a jobb oldalon való viselés) itt hiányzik.
2. oldal Jung nem közöl fotót, csak a metszet leírását és a latin szövegeket, így a metszeteket nem tudom összehasonlítani. A ponyvám latin szövegei ugyanazok.
3. oldal A 3-5. oldalon keretben, összesen öt szöveget találunk, s azokat négy oldalról kereszttekkel elválasztott varázsszavak keretezik. A 3. és 4. oldalon két, az 5. oldalon egy szövegegység található. Igaz lehet Jung véleménye: „ezek a varázs, illetve átokszavak latin és német eredetűnek látszanak”.⁶⁰ Hozzáteszem, érdemes lenne ezeket megvizsgálni keleti nyelveken (héber, arám stb.) tudó szakembereknek. A Jung 2-nek és 3-nak felel meg.
4. oldal Az első szövegegység részben a Jung 3-nak és részben az 1-nek felel meg. Ez utóbbiból itt tanácsolja a szöveg jobb oldalon való viselést. A második szövegrész Jung 5-nek felel meg.
5. oldal A keretezett szöveg Jung 6-nak felel meg. Az alatta kezdődő szövegrész Jung 7-8. szövegrészáé felel meg, amelyekről ő jegyzi meg, hogy azok a tulajdonképpeni varázsszöveget jelentik.
6. oldal Első fele Jung 9. szövegrészáé felel meg. Majd itt indul,
7. oldal és a 7. oldal végéig tart a második voltaképpeni varázsszöveg, amely Jung 10-11. szövegegységeivel hasonlítható össze.
8. oldal Tetején: O. A. M. D. G. Az alatta lévő szövegek Jung 12-13. szövegegységeinek felelnek meg.

⁵⁸ JUNG 367-368. Jung továbbá megjegyzi, hogy az általa talált ponyva szövegegységei közül az 1. valamint a 8. és 9. szövegegység megtalálható Spamernél is. A tanulmányt ismertette: LISZKA József, *Állítatott keresztényi buzgóság* (Dunaszerdahely 2000) 185.

⁵⁹ JUNG 365-366.

⁶⁰ JUNG 367.

Ponyvánkon szerepel a kiadó neve és a kiadás ideje: Budapest, Rózsa K. és neje, 1888. Ezzel a tanulmánnyal a Tóbiás-áldásnak egy eddig ismeretlen szövegváltozatát, egy újabb kiadóját és a kiadás időpontját sikerült azonosítani.

Jung Károly elmondása szerint az általa talált tárgyak ereje az együttes használatukban rejlik, ezért járta meg a két világháborút (mindkétszer hazajött a viselője), ezért hordták bírósági tárgyalásokra is.⁶¹ A 20. század elején Szegeden egy várandós asszony az ő áldását tartotta az ölében.⁶² Tóbiás azért vált különleges emberré, mert Isten angyala kísérte. Általa lett segítséget közvetítő ereje és a ponyva szövegei szerint szinte minden bajban, nehézségben védelmező szerepe.

A ponyvaként megjelent vagy kéziratban terjesztett varázsszövegek már elmondás nélkül is, önmagukban hatékony amulettként⁶³ – tehát erős óvó-védő erővel felruházott tárgyként – védik tulajdonosukat. A ponyvának a megfelelő testrészen való elhelyezéséről a szöveg(ek) ad(hatnak) tájékoztatást.

A nyomtatott anyagok védelmező hatásának legsajátságosabb példái a „nyelhető szentképek”, amelyeket kegyhelyeken szereztek be. Ezek többnyire az adott szenthely kegyképének-szobrának a fa- vagy rézmetszetű képét ábrázolják. Apró képek lévén szöveget nem tartalmaznak. Betegség, veszély esetén egyszerűen lenyelték azokat. Érthető okokból kevés példányuk élte meg a 21. századot.⁶⁴ A gyöngyösi ferences kolostor könyvtárában maradt fenn egy 17. századi *ördögűző könyvecske*, amely a gonosz távoltartására olyan cédulák viselését ajánlja, amelyekre előírt szertartásos formában áldásszövegeket írnak. Ha valakit azonban megrontottak, annak le kell nyelnie az írást.⁶⁵

A gonoszűző és ráolvasó szövegek nagy múlttal rendelkeznek, számos variánsuk ismert. Alkalmazásukkal egykor az élet minden területén találkozhattak.⁶⁶ Igen régi és elterjedt szokás, hogy a hívő emberek óvó-védő szövegeket, tárgyakat, érméket⁶⁷ hordanak maguknál. Bálint Sándor jelzi, hogy ezek egy része egyházilag megszentelt és elfogadott, más része a népi vallássság sajátos, részben kereszténység előtti vagy azon kívüli részét alkotja.

⁶¹ JUNG 358-359.

⁶² BÁLINT Sándor, *A hagyomány szolgálatában* (Budapest 1981) 30.

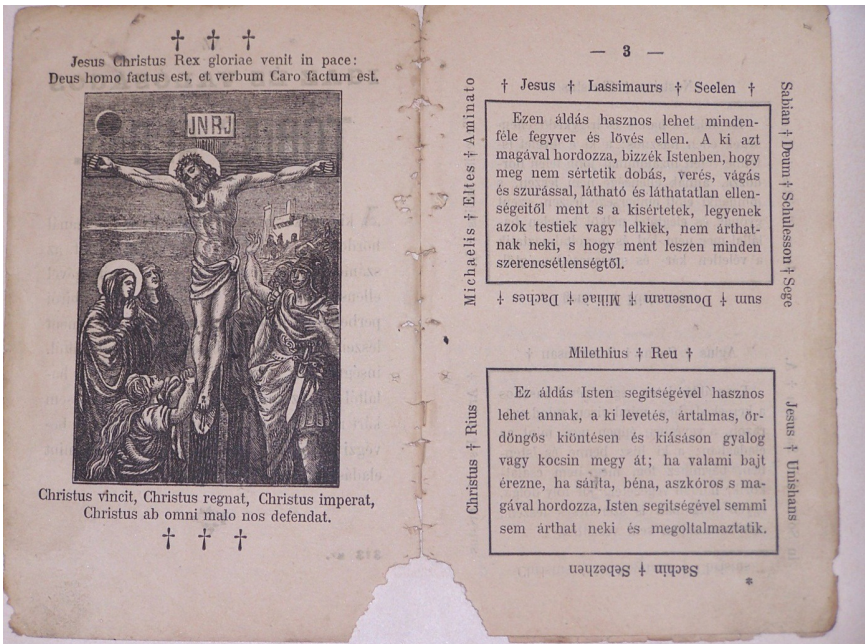
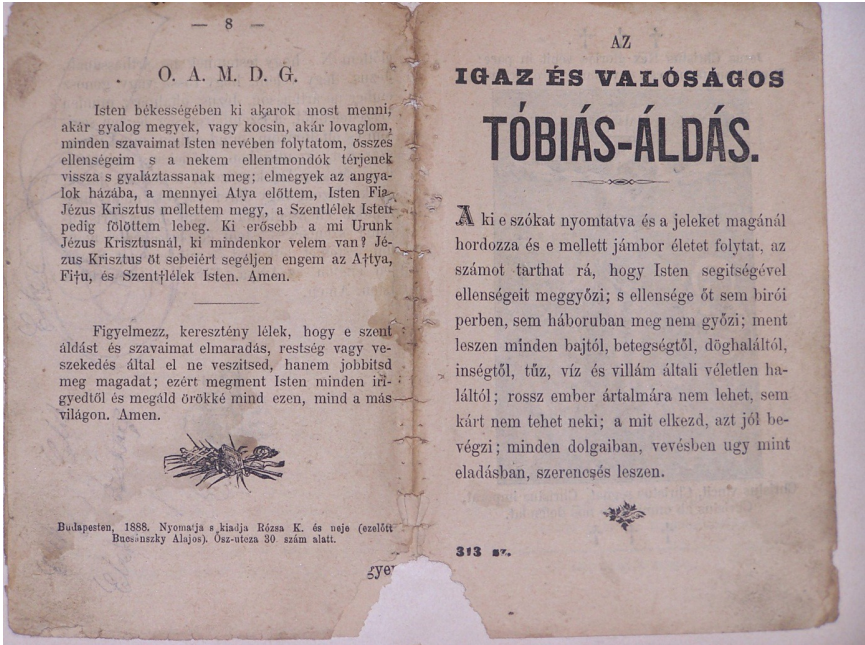
⁶³ LENGYEL László, *18. és 19. századi kolostormunkák Magyarországon*, in *Devóció és dekoráció* (szerk. Lengyel László; Eger 1987) 45-70. 50-52. A kolostormunkákról, az amulettekről és talizmánokról való tudnivalókat is összefoglalja.

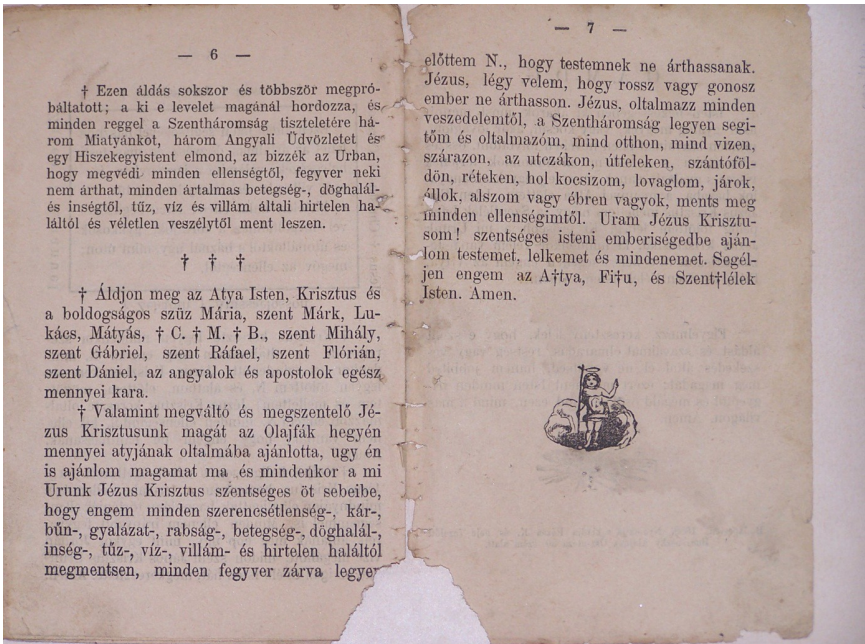
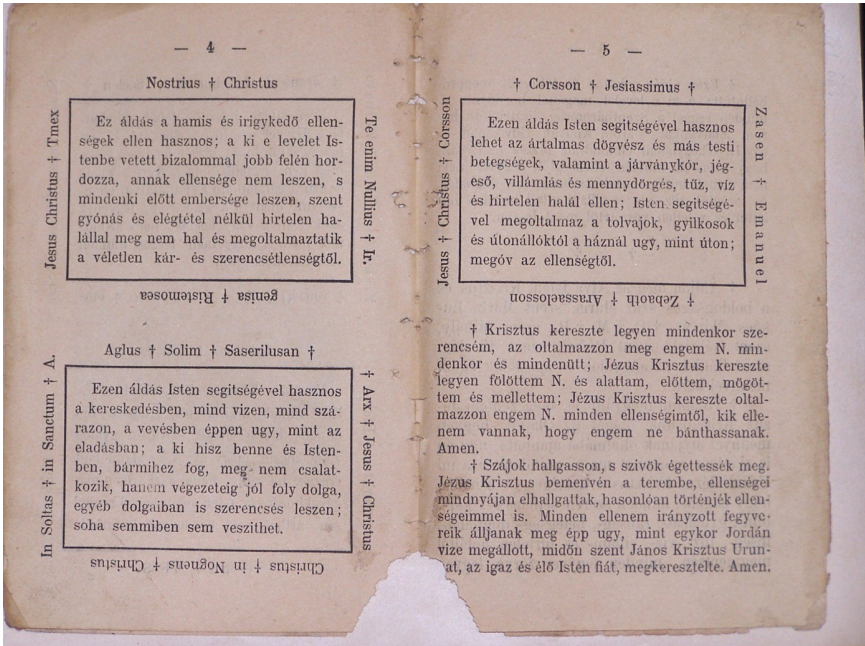
⁶⁴ SZILÁRDFY Zoltán, *Barokk szentképek Magyarországon* (Budapest 1984) 21-23.

⁶⁵ BÁLINT Sándor, *Sacra Hungaria* (Kassa 1943) 117-118. Számos olyan ponyva ismeretes, amelyek gonoszűző, ráolvasó, óvó-védő szövegeket – esetleg ábrázolásokat is – tartalmaznak. Ezek közül sorolok fel néhányat a 2. függelékben.

⁶⁶ PÓCS Éva, *A „gonoszűzés” mágikus és vallásos szövegei*, in *„Mert ezt Isten hagyta...” Tanulmányok a népi vallássság köréből* (szerk. Tüskés Gábor; Budapest 1986) 213-251.

⁶⁷ ISTENTISZTELETI ÉS SZENTSÉGI KONGREGÁCIÓ, *A népi jámborság és liturgia direktóriuma* (Budapest 2005) 133-134. Az Egyház megáldja a különböző érméket, de tanításában hangsúlyozza, hogy ezek nem talizmánok, és vezethetnek hiú hiszékenységhoz.

Egyes áldásokat egyszerűen csak magánál kell az embernek hordania, hogy ez a cselekedet már önmagában is megvédelmezze minden testi-lelki bajtól. „Ilyenek a Tóbiás áldása, a Hét mennyei szent zár, Jézus Krisztus levele stb. Ezek a szövegek természetesen sohasem szerepelhettek a hivatalos egyházi gyakorlatban, legfőljebb eltúrt hiedelmek lehettek. Mai alakjukban a vallásos mágia körébe kell őket utalnunk.”⁶⁸ Erdélyi Zsuzsanna az archaikus imákat tárgyalva említi a *Hét mennyei szent záruk* imádságát.⁶⁹ A következő elemző felsorolásban a Tóbiás áldása tanulmányomban közölt szövegében szereplő használati funkciókat nem emelem ki újra, nem részletezem.

Néprajzi tanulmány dolgozta fel az amulett és amulett jellegű szakrális ponyvanyomtatványokat, a „szent leveleket”.⁷⁰ Lengyel Ágnes ír a történetükről, kialakulásukról, viselésükről, alkalmazásuk változatos módozatairól és a hitvilágban elfoglalt szerepükről. Megpróbálja megkülönböztetni az egyháziilag engedélyezett szövegrészeket és a mágikus elemeket tartalmazó, látszólag egyházi jóváhagyással rendelkező tulajdonképpeni varázsszövegeket. A következő nyomdában készített, valamint írógéppel másolt és kézzel írt ponyvafajtákat különbözteti meg: Szent levelek; Szent Mihály levele; Csodálatos kép; Szent levél, amelyet a mi Urunk Jézus Krisztus...; Szűz Mária levele; Szűz Mária álma; Tóbiás áldása; Mennyei kincs. Részletesen foglalkozik a „szent betűkkel”, valamint a ponyváknak a gyógyításban elfoglalt szerepével is.

E ponyvák olyan elemeket is tartalmaznak, amelyek mágikus vagy legalábbis mágikus jellegű voltakat jelzik. Ezeket veszem sorba, de az ősiség bizonyítására – ahol ez kimutatható – a lábjegyzetekben az ókori Egyiptomból⁷¹ már ismert varázslás és mágia máig megmaradt elemeit is feltüntettem. Nem teljes körű párhuzamba állításról van szó, mert az részletesebb elemzést igényelne. Egyszerűen csak a mágikus gondolkodásmód rendkívül szívos továbbélését szeretném bemutatni.⁷² A jellegzetes tartalmi elemek a következők:

⁶⁸ BÁLINT, *Sacra Hungaria* 117-118.

⁶⁹ ERDÉLYI, *Hegyet hágék...* 65.

⁷⁰ LENGYEL Á. 75-90.

⁷¹ Egyiptomban az írásnak már önmagában titokzatos hatóerőt tulajdonítottak. Ez az írásmágia egyik alapja. A könyvmágia fejlődésére, változására vonatkozó adatokból rengeteg áll rendelkezésre. Vö. KÁKOSY 33-34.

⁷² Egyiptomban sok-sok amulett került elő, amelyeket Kákosy részletesen eleméz és csoportosít. KÁKOSY 46-47, 75-80, 151. A kereszténnyé váló lakosság számtalan mágikus elemet megőrzött a korábbi időszakból. Uo. 112, 124-125, 128, 140, 154-175. Ezek az ő közvetítésükkel terjedtek tovább. Érdekes, hogy a karthágói Cyprianus vértanú fiatal korától kezdve nagy varázslóvá képzezte ki magát, de amikor minden mágikus tudománya csödöt mondott egy Justina nevű keresztény szűzzel szemben, akkor keresztény hitre tért, püspök lett, s mint vértanú fejezte be az életét. Uo. 151-152. A mai írásbeliség részét képezik az interneten keresztül küldözgetett levelek, amelyekben felszólítják az azt kapó személyt, hogy „x” példányban küldje tovább, mert ha nem, akkor különféle szerencsétlenségek fogják érni.

A ponyva *különleges eredetét* tünteti fel:⁷³ „Jeruzsálemben találtatott”;⁷⁴ Jézus a maga „isteni kezevel” írta; „Michaelis hegyén függött ... és Szent Mihály arkangyaltól küldetett oda”;⁷⁵ Jézus Krisztus „az ő földön lakó népéhez küldte”;⁷⁶ kőben hullott le az égből; a levelet csak „Jeruzsálem pátriárkája” nyithatta fel; Szent Mihály mutatta meg Szűz Mária levelét; a kiadó a „szent tanács” és őszentsége „Római XI. Pius”;⁷⁷ a pápa tekintélye és „egy istenfélő zarándok” közvetítésével közölte;⁷⁸ égből küldött levél; „Jeruzsálemben találtatott a szent koporsóban”.⁷⁹

Különlegesen *hatékony*: „nagyerejű”, „igen erős”, „ajánlatos”.⁸⁰

Mágikus használatra utasításokat tartalmaz:⁸¹ *testen*, nyakban, jobb oldalon kell hordani, mert akkor az írás által felsorolt előnyökben részesül. Ilyen lehet papok által hétszer vagy kilencszer megáldott skapuláré is, ha ezáltal „golyó ellen is védett”;⁸² minden fegyver ártó hatásától óv;⁸³ Segítő Mária éremmel,⁸⁴ kis szentképekkel és rózsafüzérrel⁸⁵ együtt viselik; elég, ha magánál tartja.⁸⁶

*Házban*⁸⁷ tartva azt óvja;⁸⁸ ház falára kifüggeszthető;⁸⁹ házát nem érheti sem villámcsapás, sem tűzvész.⁹⁰

⁷³ Egyiptomban varázssiratok szerzői egyenesen az istenek, egyes könyvek az égből hullottak alá, s általában szent helyen találták meg (pl. templom régi könyvtárában). KÁKOSY 39-40, 131. Az égi eredet miatt a papirusz a tulajdonosát minden körülmények között megóvja. Uo. 104-105.

⁷⁴ LENGYEL Á. 77.

⁷⁵ Uo. 79. Az ókori egyiptomi vallásban a legrégebbi idők óta léteztek az „istenek követői”, szerepük nem hasonlítható a kereszténység angyalaihoz, mert félelmetes, bajt hozó lények voltak. Lásd: KÁKOSY 54-55.

⁷⁶ LENGYEL Á. 80.

⁷⁷ Uo. 82.

⁷⁸ Uo. 86.

⁷⁹ Uo. 87. Egyiptomban görög varázspapiruszt temetőben rejtettek el. KÁKOSY 73. A memphiszi temetőben egy csodálatos varázskönyv fekszik egy sírban. Uo. 142.

⁸⁰ LENGYEL Á. 77.

⁸¹ Egyiptomban a varázsszövegek mondását a rítust végző papoknak szóló pontos utasítások szakították meg. KÁKOSY 44-45.

⁸² LENGYEL Á. 77. A szent szövegeknek testen való hordásának a középkor óta létezik egy Egyház által is elfogadott formája, de ezeknek a részletes vizsgálatát nem tekintem feladatomnak. Uo. 78.

⁸³ Uo. 78.

⁸⁴ Uo. 79.

⁸⁵ Uo. 84.

⁸⁶ Uo. 80.

⁸⁷ Egyiptomban az Óbirodalom idején a templomokon kívül csak a királyi palotában őriztek veszedelmes varázskönyveket. KÁKOSY 46.

⁸⁸ LENGYEL Á. 79-80.

⁸⁹ Uo. 79.

⁹⁰ Uo. 82.

Ha *gyermekszülő* asszonyhoz⁹¹ érintik, akkor könnyen szül, a gyermek pedig „szép és kellemes léssen”.

„*Hirtelen halállal* meg nem hal, hanem *megjelenik* néki a Boldogságos Szűz két vagy három nappal halála előtt.”⁹²

„Minden *szükségeiben és kísértetekben* győzedelmes fog lenni”; „megszabadul minden gonosztól”.⁹³

Megóv az *ellenségtől*.⁹⁴

A levél *gyógyító* eszköz⁹⁵ is: elállítja a vérzést, sebre fektetve begyógyítja azt,⁹⁶ a népi gyógyászatban is alkalmazták.⁹⁷

Mágikus *betűsorokat* tartalmaz, amelyek általában kilenc betűből állnak, s ezek még bárd ellen is védelmeztek,⁹⁸ van ötbetűs sor is.⁹⁹

Háború alatt a *betűsoros*¹⁰⁰ leveleket *frontra* induló családtagok *ruhájába* varrták, s belövés ellen a *ház ablakára* köztették, hogy „ne menjen be a go-lyó”;¹⁰¹ helyezték *ágybetét alá*; hordozták *pénztárcájában*.

Latin vagy *latinnak látszó* szavak¹⁰² sokasága.¹⁰³

Elég a betűkre gondolni, s elkerüli a baj.¹⁰⁴

Szól az *analfabétákhoz* is: aki olvasni nem tud, imádkozzon a szenvedő Krisztus öt sebéhez.¹⁰⁵

⁹¹ Egyiptomban a fiatal anyák és gyermekeik védelmére külön varázspapirusz készült. KÁKOSY 52. A gyermeki lét a védtelensége mellett, egyúttal különleges védelmet is jelentett. Uo. 123.

⁹² LENGYEL Á. 81, 86.

⁹³ Uo. 81, kísértetek ellen: 86-87.

⁹⁴ Uo. 82.

⁹⁵ Egyiptomban a varázsszövegek gyógyításra is szolgáltak. KÁKOSY 36. Ebből következik, hogy az orvosi szövegek száma különlegesen magas. Uo. 47-52. A szövegekben a Kr. e. 14. századra a varázselem lesz a fő tényező. Uo. 98, 108, 111, 112.

⁹⁶ LENGYEL Á. 82.

⁹⁷ Uo. 87.

⁹⁸ Uo. 83. Szilárdfy Zoltán szerint ezek feltehetőleg bibliai eredetű szent mondatok, illetve zsoltár-idézetek kezdőbetűi. E szövegeknek még a töredékei is védelmet jelentenek. A történeti párhuzamok között meg lehet vizsgálni a pestiskereszteket, a Zakariás-kereszteket és a Miatyánk-kereszteket. SZILÁRDFY Zoltán, *Szó és kép. Archaikus imádságok ikonográfiai párhuzama, in Ikono-gráfia – kultusz-történet* 102-116; Uő, *Barokk szentképek...* 47. sz. kép szövege.

⁹⁹ LENGYEL Á. 86.

¹⁰⁰ Egyiptomban a furcsa, régies stílus, szándékolt homályosság, ismeretlen szavak és rendellenes írásmódok természetes elemnek tekinthetők. KÁKOSY 68. Jellegzetes mágikus motívumok élnek tovább. Uo. 81. Ismeretlen nevek varázsszakként szerepelnek. Uo. 124.

¹⁰¹ LENGYEL Á. 83.

¹⁰² Egyiptomban értelmetlennek látszó, idegen hangzású szavak, lefordíthatatlan varázsszavak, értelmetlen szavak visszatérően jelennek meg. A szómágia tartósan továbbél. KÁKOSY 94-96, 165. A titokzatos rajzok ugyancsak e témához tartoznak. Uo. 119, 174. Ezek közül különlegesen érdekesek a ponyvákban is megtalálható karikában végződő jelek. Uo. 174.

¹⁰³ LENGYEL Á. 85.

¹⁰⁴ Uo. 84. Egyiptomban elég felolvasni az áldozati imát s kimondani a halott nevét. KÁKOSY 75.

¹⁰⁵ LENGYEL Á. 87.

Aki *magánál tatja* a szent levelet, az elnyeri *bűnei bocsánatát*, és halála óráján őrzőangyala a *mennyekekbe* viszi lelkét.¹⁰⁶ A levelekben általában Jézus Krisztus, Szűz Mária és Szent Mihály arkangyal a különféle segítségnyújtási kérelmek címzettjei.

Az ókori egyiptomi varázslás történetét feldolgozó Kákosy László a következőkben fogalmazta meg a hívő ember kérése és a varázsló tevékenysége közti különbségeket: az ima kérés, a varázsigé a kényszerítés; az imádkozó csak remélheti kérése teljesítését, a varázsló követeli azt, és úgy érzi, hatalmával célhoz érhet. A mágia eredetileg gyakorlat volt, amelynek egyes elemeiből kiindulva téves oksági és analógiás kapcsolatot vonatkoztattak el. Ezek hamis összefüggések, amelyek csak a varázslást űző tudatában léteznek. A mágia fontos tényezői a hatékony evővel bíró tárgyak,¹⁰⁷ például ez a ponyva, amelynek segítségével a – többnyire – titokban használt szövegek világába csöppenünk bele. Ezért nehéz e tárgyak felkutatása és gyűjtése.

Fontos, hogy észrevegyük az Egyház által elfogadott, teológiailag helyes tartalommal bíró és az ősi mágikus elemeket hordozó nyomdai termékek közötti jelentős, de sokszor alig felismerhető különbségeket. Ugyanakkor tudni való, hogy minden egyes ilyen szöveg kultúrtörténeti érték, amelynek múzeumban, gyűjteményben van a helye.

¹⁰⁶ Uo.

¹⁰⁷ KÁKOSY 31.

1. FÜGGELÉK

Pázmány Péter imája

Keresztény imádságos könyv (Budapest 1886) 71-75.

Az őrző-angyal segítségéért könyörgés.

Kegyelmes Isten! ki a gyarló embert annyira becsüléd, hogy országodnak boldogságos vitézeit, az angyali seregeket oltalmára rendeléd; és nem csak országodnak gyülekezeteknek őrző-angyalt adtál, de annak felette minden embernek tulajdon oltalmára angyalt rendeltél; hogy ne csak tanító pásztorok által vigasztalnál és őriznél minket, hanem az angyali seregeknek gondviselésével is megkönyörkednél hivedet; őrizzen Uram! Oltalmazzon, oktasson és vezéreljen engem az a te hiv szolgád. És, miképpen Ábrahámot kihozá sok nyavalyáiból, Lótot megszabadítá veszedelemtől a három ifjat a tűzben megtartá, Judit asszonyt tisztán megőrzé a fajtalan népek között: ugy engem is testi veszedelemtől oltalmazzon.

Vigye, Uram! Felséged eleibe az én sovány imádságomat; melyet ő általa végy jóillatu áldozatul. Igazgasson, mint Tóbiást minden dolgaimban; az ellenem feltámadott pokolbeli sárkányt kötözze meg: hogy se testemnek, se lelkemnek árthasson. Úr Isten! ki az angyaloknak és embereknek hivatalát csodálatosan rendeléd: engedd kegyelmesen, hogy a te angyalaid, kik előtted a mennyekben szüntelen udvarolnak, a mi életünket e földön őrizzék mindenkör. A te sz. Fiad által stb. Amen.

Az őrző-angyalhoz.

Boldogságos sz. angyal! ki Istennek parancsolatából őrsz engemet, igazgass engem, vezérelj, jóra indits; minden veszedelmet és ördögi incselkedést távoztass el tőlem. Erősítsd gyarlóságomat, oktassad tudatlanságomat, vezéreljed vakságomat; és ugy őrizz, hogy veled egyetemben a mennyei boldogságnak örököse legyek. Amen.

Sz. Ágoston hálaadása az őrző-angyalnak gondviseléseért.

Az őrző-angyal segítségéért könyörgés.

Kegyelmes Isten! ki a gyarló embert annyira becsüléd, hogy országodnak boldogságos vitézeit, az angyali seregeket oltalmára rendeléd; és nem csak országodnak gyülekezeteknek őrző-angyalt adtál, de annak felette minden embernek tulajdon oltalmára angyalt rendeltél; hogy ne csak tanító pásztorok által vigasztalnál és őriznél minket, hanem az angyali seregeknek gondviselésével is megkönyörkednél hivedet; őrizzen Uram! Oltalmazzon, oktasson és vezéreljen engem az a te hiv szolgád. És, miképpen Ábrahámot

kihozá sok nyavalyáiból, Lótot megszabadítá veszedelemtől a három ifjat a tűzben megtartá, Judit asszonyt tisztán megőrzé a fajtalan népek között: úgy engem is testi lelki veszedelemtől oltalmazzon.

Vigye, Uram! Felséged eleibe az én sovány imádságomat; melyet ő általa végy jóillatu áldozatul. Igazgasson, mint Tóbiást minden dolgaimban; az ellenem feltámadott pokolbeli sárkányt kötözze meg: hogy se testemnek, se lelkemnek árthasson. Úr Isten! ki az angyaloknak és embereknek hivatalát csodálatosan rendeléd: engedd kegyelmesen, hogy a te angyalaid, kik előtted a mennyekben szüntelen udvarolnak, a mi életünket e földön őrizzék mindenkor. A te sz. Fiad által stb. Amen.

Az őrző-angyalhoz.

Boldogságos sz. angyal! ki Istennek parancsolatából őrsesz engemet, igazgass engem, vezérelj, jóra indits; minden veszedelmet és ördögi incselkedést távoztass el tőlem. Erősítsd gyarlóságomat, oktassad tudatlanságomat, vezéreljed vakságomat; és úgy őrizz, hogy veled egyetemben a mennyei boldogságnak örököse legyek. Amen.

Szeretél engemet, én Istenem! Minekelőtte én szeretnélek tégedet. Ennekéért a te hasonlatosságodra teremtél engem; minden teremtett állataidnak urává tevél engem: mely méltóságban csak addig maradok, míg ismerlek és tisztellek téged, ki te magadért teremtettél engem. Ennekfelette a te mennyei seregeidet követekké tevéd én érettem, és megparancsoltad, hogy minden utaimban őrizzenek engem: hogy meg ne ütközzem.

Ezek, Uram! A te városodnak, az új Jerusálemnek falaira rendelt őrzők, és a te városod körül erős hegyek gyanánt építettett bástyák; kik éjjel-nappal vigyáznak a te nyájad körül: hogy ama régi kígyó, ki mint az oroslán kerül, keresvén, kit elnyeljen, a mi lelkünket fel ne falja.

Ezek, Uram! ama boldog mennyei városnak, a mi anyánknek polgárai, kiket az üdvösség örököseinek szolgálatára küldöttél: hogy őrizzék őket minden járásukban, bátorítsák, intsék, és a te fiaid könyörgéseit elődbe vigyék.

Ezek szeretnek minket, mint polgártársaikat; tudván, hogy az ő megüresült székeik mi velünk töltenek be. Annakéért szorgalmatos és vigyázó gondviseléssel minden helyen velünk vannak, segítenek szükségünkben, szorgalmasan futosnak az Isten és az ember között. A mi óhajtásainkat elődbe viszik; hogy nekünk tőled kegyelmet nyerjenek, a tőled megnyert, kívánatunk szerint való áldomást mireánk aláhozák.

Velünk ki- s bemennek, szorgalmatosan reánk vigyáznak, mily tökéletesen, mily tisztán viseljük magunkat az istentelen nép között; mily buzgósággal keressük az Isten országát és az ő igazságát; minemü félelemben és rettegésben szolgálunk neked.

Segélnek munkánkban, őriznek nyugtunkban, bátorítanak viaskodásainkban, megkoronáznak győzelmünkben, örülnek örömünkben, mikor te benned örvendezünk, szánakodnak nyavalyáinkon.

Szorgalmatos a reánk való gondviselésök, nagy az ő szeretetök, a te hozzánk való szerelmednek becsületeért. Mert a kit te szeretsz, Uram! azt ők is szertik, a kit te elhagysz, elhagyják ők is, és nem szeretik a gonosztevőket, mivelhogy gyűlölöd te a hamisságban levő bűnösöket.

Valamikor jót cselekszünk, örülnek az angyalok, szomorkodnak az ördögök. Mikor pedig gonoszat cselekszünk, megvigasztaljuk az ördögöt, megszorítjuk az angyalokat, kik örülnek a bűnösök megtérésén.

Engedd ezért, én mennyei sz. Atyám! hogy a te angyalaid mindenkor örüljenek mi rajtunk, és neked hálákat adjanak érettünk, hogy végre mi is velők együtt egy akolban lehessünk, holott tégedet, az emberek és angyalok teremtőjét, szüntelen dicsérjünk.

Dicsértessél Uram! ennyire felmagasztaltál minket. Nekünk adád az ég alatt való teremtett állataidat: de mintha kevés adomány volna, az égben lakozó angyalokat is szolgálatunkra rendeléd.

Dicsérjenek téged azért a te jóvoltodért a mennyei angyalok, áldjanak és felmagasztaljanak minden teremtett állataid. Micsoda, Uram! az ember, hogy ily igen felmagasztalod őt; és annyira hozzá kötötted a te szivedet, hogy az emberekkel való nyájaskodásban vagyon gyönyörűséged? Nemde nem rothadt férgecske, por, hamu és hivság az ember? Mégis méltóztatol, Uram! szemedet reá vetned, a te kezed munkájára!

2. FÜGGELÉK

Gonoszüző, ráolvasó, óvó-védő szövegeket tartalmazó ponyvák:¹⁰⁸

„A' hét Mennyei szent Zárok' IMÁDSÁGA, mellyet is a' mi Urunk JÉZUS KRISZTUS' keserves Kinszenvedésének és öt mélységes Sebeinek emlékezetére, mind mostani, 's mind a' reánk következendő szerencsétlenség eltávoztatásáért, és a' Purgatoriumban szenvedő lelkekl kiszabadulásokért lehet mondani. Nyomatott ebben az Esztendőben.” Kiadási hely és idő nélkül. 8 lapos. Elején a Szenvedő Krisztust ábrázoló fametszet.

¹⁰⁸ Az itt felsorolt ponyvák a szerző tulajdonában vannak.

„A HÉT MENNYEI SZENT ZÁR IMÁDSÁGA, melyet a mi Urunk JÉZUS KRISZTUS keserves kinszenvedésének és öt szent sebének emlékezetére, valamint a purgatoriumban szenvedő lelkekért lehet elmondani.” Kiadási hely, idő nélkül. 6 lapos, feltehetőleg egy lap hiányzik. A címlapon az ún. Ferdinánd-kereszt rajza, a 2. oldalon a Skapuláré Királynőjének rajza látható.

„A hét mennyei szent záruk imádsága, melyet a mi urunk JÉZUS KRISZTUS keserves kinszenvedésének, öt mélységes sebének emlékezetére, és a purgatoriumban szenvedő lelkek kiszabadulásokért lehet mondani.” A címlapon a keresztre feszített Krisztus rajza. Kiadási hely és idő nélküli, 8 lapos.

„LEGÚJABB HÉT MENNYEI SZENT ZÁR imádság, melyet a mi Urunk Jézus Krisztus keserves kinszenvedésének és öt szent sebének emlékezetére, valamint a purgatoriumban szenvedő lelkekért lehet elmondani. –Irta: Varga Lajos. Kiadja és nyomtatta a Egri Nyomda Részvénytársaság Egerben.” A címlapon kereszt rajza. Hiányos, 6 oldal van meg.

„A hét mennyei szent záruk imádsága, melyet a mi urunk Jézus Krisztus keserves kinszenvedésének, öt mélységes sebének emlékezetére és a purgatóriumban szenvedő lelkeknek kiszabadulásokért lehet mondani.” Kiadási hely és idő nélkül. 8 lapos. A címlapon négyalakos keresztre feszítési jelenet.

„A hétlakatu imádságok, melyekkel az ájtatos lélek Isten kegyeibe óhajt bezárkózni. És három imádság a bol, szűz Máriához. Budapest, III. remete-hegy. Nyomatott és kapható Bartalits Imre könyvnyomdájában.” A címlapon stilizált lakatkulcsok és geometriai díszítések. Évszám nélküli, hiányos. 4 oldal van meg.

„SZENT LEVÉL, MELYET A MI URUNK JÉZUS KRISZTUS KÜLDÖTT. Budapest, 1889. Nyomatja és kiadja Rózsa Kálmán és neje (ezel. Bucsánszky A.) Javitott kiadás.” A címlapon négyalakos keresztre feszítési jelenet rajza. Hiányos, csak két oldal van meg.

„Szent Levél, melyet a mi Urunk Jézus krisztus csudálatosképen az ő földön lakó népeihez küldött. Románból fordította: Rusz János. Budapest. Nyomatott Bagó Márton és fiánál.” A 10. oldaltól „Szűz Mária levelét” tartalmazza. Összesen 16 oldalas. A címlapon a Golgota. Évszámot nem közöl.

„A' hét Mennyei szent Zárok' IMÁDSÁGA, mellyet is a' mi Urunk JÉZUS KRISZTUS' keserves Kinszenvedésének és öt mélységes Sebeinek emlékezetére, mind mostani, 's mind a' reánk következő szerencsétlenség eltávoztatá-

sáért, és a' Purgatoriumban szenvedő lelkek kiszabadulásokért lehet mondani. Nyomatott ebben az Esztendőben." Kiadási hely és idő nélkül. 8 lapos. Elején a Szenvedő Krisztust ábrázoló famatszét.

„A HÉT MENNYEI SZENT ZÁR IMÁDSÁGA, melyet a mi Urunk JÉZUS KRISZTUS keserves kinszenvedésének és öt szent sebének emlékezetére, valamint a purgatoriumban szenvedő lelkekért lehet elmondani." Kiadási hely és idő nélkül. 6 lapos, feltehetőleg egy lap hiányzik. A címlapon az ún. Ferdinánd-kereszt rajza, a 2. oldalon a Skapuláré Királynőjének rajza látható.

„A hét mennyei szent záruk imádsága, melyet a mi urunk JÉZUS KRISZTUS keserves kinszenvedésének, öt mélységes sebének emlékezetére, és a purgatoriumban szenvedő lelkek kiszabadulásokért lehet mondani." A címlapon a keresztre feszített Krisztus rajza. Kiadási hely és idő nélküli, 8 lapos.

„LEGÚJABB HÉT MENNYEI SZENT ZÁR imádság, melyet a mi Urunk Jézus Krisztus keserves kinszenvedésének és öt szent sebének emlékezetére, valamint a purgatoriumban szenvedő lelkekért lehet elmondani. – Irta: Varga Lajos. Kiadja és nyomtatta a Egri Nyomda Részvénytársaság Egerben." A címlapon kereszt rajza. Hiányos, 6 oldal van meg.

„A hét mennyei szent záruk imádsága, melyet a mi urunk Jézus Krisztus keserves kinszenvedésének, öt mélységes sebének emlékezetére és a purgatoriumban szenvedő lelkeknek kiszabadulásokért lehet mondani." Kiadási hely és idő nélkül. 8 lapos. A címlapon négyalakos keresztre feszítési jelenet.

„A hétlakatu imádságok, melyekkel az ájtatos lélek Isten kegyeibe óhajt bezárkózni. És három imádság a bol, szűz Máriához. Budapest, III. remetehegy. Nyomatott és kapható Bartalits Imre könyvnyomdájában." A címlapon stilizált lakatkulcsok és geometriai díszítések. Évszám nélküli, hiányos. 4 oldal van meg.

„SZENT LEVÉL, MELYET A MI URUNK JÉZUS KRISZTUS KÜLDÖTT. Budapest, 1889. Nyomatja és kiadja Rózsa Kálmán és neje (ezel. Bucsánszky A..) Javitott kiadás." A címlapon négyalakos keresztre feszítési jelenet rajza. Hiányos, csak 2 oldal van meg.

„Szent Levél, melyet a mi Urunk Jézus krisztus csudálatosképen az ő földön lakó népeihez küldött. Románból fordította: Rusz János. Budapesten. Nyomatott Bagó Márton és fiánál." A 10. oldaltól „Szűz Mária levelét" tartalmazza. Összesen 16 oldalas. A címlapon a Golgota. Évszámot nem közöl.

„Egy szép Történet és Imádság, melyet egy kinlódó Lélek azon Papnak, a' ki ötet Szenvedésétől meg mentete, ki nyilatkoztatott. A' ki azon Imádságot mindennap az ő életben lévő, avagy meghalt Barátiért-is ajtatossan imádkozza, nagy Butsút nyer, és mindenkor egy Lélek az Purgatoriumbul megváltatik, a' midőn érette imádkoztatik. Nyomatott ebben az Esztendőben.”
Kiadási hely és évszám nélküli, 8 oldalas. Még nem publikált.

„Gebeth von zwölf Stunden.” 4 oldalas imalap. A kiadás helye, ideje és kiadója ismeretlen. A címlapján látható fametszet és papír anyaga alapján feltételezhető, hogy talán a 18. században készült. A metszeten sajátos Arma Christi ábrázolás található: négyszögletes mezőben álló mandorla formában, középen korpusz nélküli kereszt, amely mellett a kínszenvedés eszközei láthatók. A négyszög sarkaiban a Megváltó kezei és lábai a szent sebekkel. Még nem publikált példány.